

Сухоручко В.В.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

РАДЯНСЬКА КАРАЛЬНА ПСИХІАТРІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ БОРОТЬБИ З УКРАЇНСЬКИМ ДИСИДЕНТСЬКИМ РУХОМ (1960–1970-ТІ)

У статті висвітлено масове використання каральної психіатрії радянським тоталітарним режимом в боротьбі з українським дисидентським рухом в період правління Микити Хрущова та Леоніда Брежнєва. За допомогою психіатричного терору радянський уряд прагнув знищити та залякати дисидентів, правозахисників та опозиційно налаштованих громадян. Провідним центром радянської каральної психіатрії був інститут імені В.Сербського. У більшості обласних центрів створювали спеціальні психіатричні лікарні, які були залучені до системи каральної психіатрії. Лікарі-психіатри стали частиною радянської репресивної машини, яка мала за мету знищити будь-яке інакомислення та придушити найменший спротив; відомо, що вони співпрацювали з репресивними органами влади Радянського Союзу, а саме з Комітетом Державної Безпеки (КДБ). До спецпсихлікарень примусово «госпіталізували» дисидентів і правозахисників. Вони піддавалися «лікуванню» сильнодіючими наркотичними препаратами, які фактично руйнували здоров'я людини. Незважаючи на «залізну завісу», факти застосування радянським режимом психіатричного терору щодо дисидентів стали відомі світовій спільноті.

Використання психіатрії радянським режимом у політичних цілях було засуджено і неодноразово піддавалося жорсткій критиці з боку міжнародних психіатричних організацій та правової організації Amnesty International. Тиск радянської каральної психіатрії відчули на собі дисиденти, а саме: Петро Григоренко, Зіновій Красівський, Василь Січко, Леонід Плющ, Микола Плахотнюк, Йосип Тереля, Михайло Луцук, Олександр Подрабнек та багато інших.

У статті також проаналізовано закони СРСР, які заклали підвалини для каральної психіатрії, та застосування каральної системи щодо українських дисидентів. Каральна психіатрія була покликана не тільки знищити дисидентство як явище, а зруйнувати моральний дух дисидентів та змусити їх співпрацювати з режимом. Але, незважаючи на тиск тоталітарного режиму, дисиденти не пішли на співпрацю з режимом та не відмовились від своїх переконань.

Ключові слова: каральна психіатрія, дисиденти, правозахисники, спецпсихіатрична лікарня, Amnesty International.

Постановка проблеми. У боротьбі з дисидентами та правозахисниками радянський режим використовував різноманітні методи: звільнення з роботи, відрахування з університету, ув'язнення в концтаборах. Однак найжорстокішим репресивним методом, який застосовувала радянська каральна система щодо дисидентів була каральна психіатрія (примусове поміщення та «лікування» дисидентів в психіатричних лікарнях). Саме дисиденти були тією суспільною групою, проти якої найчастіше застосовували практику психіатричного терору.

Мета дослідження. Проаналізувати методи і форми каральної психіатрії в боротьбі з українським дисидентським рухом.

Аналіз досліджень. У даній статті проаналізовано наукові праці, статті, спогади вітчизняних та зарубіжних істориків, лікарів, дисидентів тощо.

Польський лікар-психіатр Тадеуш Нашеровський у своєму дослідженні «Політична психіатрія в Радянській Росії до 1951 р.» [3] звернув особливу увагу на формування радянської каральної психіатричної системи. Польський історик Бартоломей Бронжкєвіч у монографії «Радянська психіатрія як інструмент боротьби з політичною опозицією в 1918–1984 рр.» [2] показав, що головним завданням радянського тоталітарного режиму було формування «радянської людини», яка буде повністю покірною режиму. Заради цієї мети радянський режим вдавався до різних видів репресій, зокрема використовував каральну психіатрію. Бартоломей Бронжкєвіч особливу увагу приділив каральній психіатрії періоду правління М. Хрущова і Л. Брежнєва. На думку історика, каральна психіатрія була найжорстокішим репресивним методом. Також у статті використана джерельна база,

яка дає можливість глибше дослідити дану проблематику. Зокрема, статті «Хроніки текущих событий» [10; 11], документи міжнародної правозахисної організації Amnesty International [1], спогади дисидента Петра Григоренки «Сборник статей» [5].

Виклад основного матеріалу. Як зазначав у своїй статті «Політична психіатрія в Радянській Росії до 1951 р.» польський психіатр Тадеуш Нашеровські, радянське кримінальне законодавство базувалося не на поняттях вини і покарання, а на понятті «небезпечний стан особистості». Використання радянською каральною системою таких термінів як «небезпечний стан особи» та «заходи соціального захисту» призвело до того, що комуністична партія, в руках якої була вся повнота влади, включаючи судову, могла тлумачити «соціальну шкідливість» в будь-який вигідний для неї спосіб. Наслідком цього стало те, що радянська каральна система могла примусово помістити до психіатричної лікарні будь-кого, хто був критиком чи був не зручним компартії [3, с. 463].

Відомо, що Генеральний секретар ЦК КПРС Микита Хрущов (Центрального Комітету Комуністичної Партії Радянського Союзу) підкреслював, що в Радянському Союзі нібито немає політичних в'язнів і політичних тюрем, а є тільки «психічно хворі люди», які не погоджуються зі «світлими» ідеями соціалізму. На думку М. Хрущова, тільки «психічно хворі люди», могли виступати проти політики СРСР [2, с. 76]. Ці слова М.Хрущова стали поштовхом до того, щоб захарувати усіх дисидентів до божевільних. Такі ідеї М.Хрущова згодом втілювала в практику так звана трійка: голова КДБ (Комітет Державної Безпеки) Юрій Андропов, радянський психіатр, полковник КДБ Даниїл Лунц, радянський психіатр Андрій Сніжневський разом з психіатричним Інститутом імені В.Сербського [2, с. 86–87]. Радянські психіатри виявили надзвичайну «винахідливість» у приписуванні нових хворіб для ув'язнення людини в психлікарні. До найвідоміших таких діагнозів належали параноїальний (маячний) розвиток особистості і малопрогредієнтна шизофренія. Це «прославило» радянську каральну психіатрію, а особливо його автора професора Андрія Сніжневського [2, с. 87]. Радянська пропаганда стверджувала, що Радянський Союз – це найкраща держава у світі, в якій мільйони людей будують комунізм і щасливе майбутнє. Якщо хтось не погоджувався з даною тезою, був опозиційно налаштований до тоталітарного радянського режиму, то таку людину радянська репресивна система

могла без особливих зусиль зарахувати до психічно хворих. Радянські лікарі-психіатри стали частиною каральної системи і співпрацювали з КДБ [2, с. 88]. Зокрема, лікар-психіатр Даниїл Лунц мав звання полковника КДБ. Цей факт підкреслює пряму співпрацю лікарів-психіатрів із каральними органами влади СРСР. Варто підкреслити, що Інститут імені В. Сербського започаткував та створив теоретичну і законодавчу базу психіатричних репресій.

Зокрема, працівники Психіатричного Інституту імені В.Сербського разом з Міністерством охорони здоров'я СРСР стали авторами Інструкції від 10 жовтня 1961 р. № 04/14/32, яку погодили в Прокуратурі СРСР. Суть даної Інструкції полягала в тому, що психічнохворий міг бути примусово госпіталізований працівниками міліції без згоди на те родичів чи опікунів. Впродовж доби після примусової госпіталізації хворий повинен був бути обстежений спеціальною комісією у складі трьох лікарів-психіатрів, яка розглядала питання про необхідність перебування людини у психлікарні на стаціонарному лікуванні. Лікарям доводилося вирішувати не тільки суто медичні питання про діагноз і глибинні розлади психіки. На комісію покладалася відповідальність вирішувати, чи дана особа становить суспільну небезпеку. Згідно Інструкції людина могла знаходитися в лікарні стільки скільки завгодно. Госпіталізована особа не мала права на захист, користуватися послугами адвоката чи вимагати переглянути рішення комісії лікарів чи на проведення повторної комісії [2, с. 77–78]. Дана Інструкція Міністерства Охорони Здоров'я СРСР порушувала Декларацію прав людини ООН статтю 9-ту, згідно якої: «Ніхто не може бути підданий довільному арешту чи затриманню» [6]. Попри те, що Радянський Союз був членом міжнародних організацій та підписував міжнародні угоди щодо дотримання прав людини, радянський уряд не збирався виконувати взяті на себе зобов'язання.

Генерал, дисидент, політв'язень, колишній в'язень психіатричних лікарень Петро Григоренко зазначав, що ідея каральної психіатрії полягала в тому, щоб створити установи для безконтрольного політичного терору. Він підкреслював, що у другій половині 60–70-х рр. спецпсихіатричних лікарень повставала велика кількість, як «грибів після дощу» [5, с. 31]. У більшості обласних психлікарнях Радянського Союзу були створені відділення примусового лікування. Таким чином були створені широкі можливості для репресій. Якщо людина отримувала подібні діагнози, то відпо-

відно мала цілий ряд обмежень, як-от: позбавлення можливості працювати, заборона листування та спілкування з рідними і близькими [8, с. 92].

Однак ще гірше було те, що людина, яка потрапляла до лікарні в середовище хворих з деформованою психікою, починає розуміти, що з часом під впливом такого примусового «лікування» може перетворитися в одного з тих, кого бачить навколо себе [8, с. 85–86]. У дисидента, який перебував у психлікарні не було навіть тих мізерних прав, які мали в'язні у тюрмах (заборона листування та спілкування з рідними і близькими, прогулянок, читання книг, слухання радіо) [8, с. 92]. У «госпіталізованого інакодумця» взагалі не було жодних прав. Лікарі могли робити з ним що завгодно, і ніхто не втручався, ніхто не захищав, жодні його скарги або скарги тих, хто з ним знаходився, з лікарні нікуди не дійдуть і ніхто не звертав на це уваги [5, с. 29]. Тоталітарний радянський режим розумів важливість застосування каральної психіатрії, як потужного та жорстокого інструменту в боротьбі проти дисидентського руху, сподівався в такий спосіб налякати тих, хто вирішив долучитися чи співпрацювати з дисидентським і правозахисним рухом. Адже компартійний режим ставив за мету сформувати «нову радянську людину», яка була б повністю покійна владі [3, с. 6].

Випадки застосування каральної психіатрії щодо дисидентів були численними, зокрема щодо Петра Григоренки, Зіновія Красівського, Василя Січка, Леоніда Плюща, Миколи Плахотнюка, Йосипа Терелі, Михайла Луцика, Олександра Подрабнека та багатьох інших. Зокрема, Василя Січка радянська каральна система намагалась примусово помістити до психлікарні за його опозиційні переконання. Мама Василя Стефанія Петраш-Січко всіма силами намагалась врятувати сина від каральної психіатрії. Для цього вона звернулася до комісії Львівської судово-психіатричної експертизи. С. Січко зазначала, що її син абсолютно здоровий, а переслідують його через те, що її чоловік Петро Січко відмовився співпрацювати з КДБ, а також через те, що її чоловік і син відреклися громадянства СРСР. С. Січко вимагала, щоб психіатрична комісія винесла справедливе рішення стосовно її сина. Завдяки розголошу С.Січко вдалося визволити свого сина з Львівської обласної психіатричної лікарні [9, с. 646–649]. З 6 липня по 14 серпня 1979 р. Львівська судово-психіатрична експертиза дійшла висновку, що В.Січко жодними психічними розладами не страждає і визнала його осудним [4, арк. 138–139]. Однак, на жаль, не

всіх дисидентів і правозахисників так швидко вдавалося врятувати.

Так, в 1973 р. радянська каральна система звинуватила українського дисидента-математика Леоніда Плюща в «антирадянській агітації» та примусово відправила на «лікування» до Дніпропетровської (Дніпровської) спеціальної психіатричної лікарні, хоча члени психіатричної комісії навіть не спілкувалися з госпіталізованим. Лікар-психіатр Л. Часовських на питання дружини Л. Плюща Тетяни Плющ (Житнікова) щодо симптомів примусового психіатричного лікування її чоловіка лікар відповів: «Його погляди і переконання» [10]. Це в черговий раз підтверджує те, що причини були суто політичні, а психіатрія в СРСР була каральним репресивним інструментом. Л. Плюща «лікували» галоперідолом, великими дозами інсуліну, що, звісно, не могло не позначитися на його здоров'ї. Від такого медичного втручання у дисидента появилась алергічна висипка, проте навіть після цього психіатри «лікування» не припинили. Після кожного уколу Л. Плюща на 4 години прив'язували до ліжка. В такий спосіб цими ін'єкціям психіатри хотіли довести Л. Плюща до інсулінового шоку [10].

Як згадує дружина Т. Плющ, під час зустрічі з чоловіком 4 березня 1974 р. вона побачила, що у нього з'явилася сильна набряклість, він ледве пересувався, говорив повільно і мало, читати і писати не міг. Читання книг у лікарні суворо контролювалося, листи від близьких людей відразу після прочитання конфісковувалися, забороняли в лікарні навіть мати фотографії дружини і дітей [10].

Про знущання над Л. Плющем стало відомо закордоном. Зокрема, на захист дисидента-математика став Міжнародний комітет математиків, до якого входили 54 науковці із США, Канади, Англії, Франції, Італії, Ізраїля, Швейцарії та Японії. Серед них були Клод Шевалле, Клод Пікар, Лоран Шварц. Делегація французького математичного підкомітету 8 лютого 1974 р. відвідала радянське посольство у Парижі, щоб передати петицію, яку підписало 550 французьких математиків, в якій науковці вимагали звільнити Л. Плюща [10].

Французькі математики навіть розмовляли з радником посла СРСР у Франції Валентином Двініним та секретарем відділу культури Валерієм Матісовим. У відповідь на петицію та вимогу математиків звільнити Л. Плюща з незаконного утримання в психлікарні радник посла В. Двінін все заперечував та заявив: «Іноді серйозні вчені, ґрунтуючись на недостовірній інформації, дозво-

ляють залучити себе в політичну кампанію, яку ведуть певні групи з метою перешкодити взаєморозумінню та добрим ставленням між народами наших держав» [10]. Таким чином, дипломати СРСР були також частиною каральної системи та покривали злочини каральної психіатрії.

В той же час дружина Л. Плюща Тетяна Житнікова намагалися всіма силами звільнити чоловіка, тому направила Прокурору УРСР скаргу про те, що Дніпропетровська (Дніпровська) обласна прокуратура два місяці не відповідає на її вимогу розслідувати справу щодо свідомо неправильного «лікування» її чоловіка. На початку березня їй повідомили, що Дніпропетровській прокураторі надано вказівку розглянути її скаргу та надати відповідь до 21 березня 1975 р. Тетяну Житнікову прийняв прокурор Дніпропетровської області Бедрик та повідомив, що справа Плюща складна. Однак, відповіді впродовж березня так і не було [11].

Проте, на захист Л. Плюща стали не тільки науковці, але й психіатри із інших країн. Зокрема, англійський психіатр Гаррі Лобер дав згоду прийхати в СРСР в якості експерта на судовому позові, якщо він відбудеться проти лікарів Дніпропетровської спецпсихлікарні. Він повідомив про це начальника лікарні Ф.Прусса і прокурора Дніпропетровської області [11].

Натомість французький адвокат де Селіз добивався для Л. Плюща візи на виїзд закордон. А 31 березня 1975 р. в США відбулася демонстрація на захист Л. Плюща. Під тиском міжнародної спільноти радянський уряд змушений був у 1976 р. відпустити Л. Плюща із спецпсихлікарні та дозволив йому виїзд закордон [11].

Варто підкреслити, що міжнародна спільнота не залишилась осторонь і гостро засуджувала використання каральної психіатрії. На VII Світовому Конгресі Психіатричного Товариства у Відні психіатри засудили використання радянською владою психіатрії у політичних цілях [3, с. 95]. На міжнародному конгресі психіатрів в місті Гонолулу (Штат Гаваї в США) у вересні 1977 р. Всесвітня психіатрична асоціація прийняла резолюції із засудженням використання психіатрії в політичних цілях у СРСР, а також створила комітет, який б займався розглядом скарг людей, які стали жертвою каральної психіатрії [1, с. 242].

Про каральну психіатрію в СРСР неодноразово повідомляла міжнародна правова організація "Amnesty international". Дана міжнародна організація стала на захист Йосипа Терелі (правозахисник, дисидент, відстоював право україн-

ців на вільне віросповідання). У другій половині 1977 року український дисидент Йосип Тереля був примусово відправлений до спецпсихіатричної лікарні. Раніше він провів чотири роки в Сичевській спецпсихіатричній лікарні після засудження за «антирадянську агітацію та пропаганду». Після звільнення в 1976 р. написав «Відкритий лист» Юрію Андропову, голові КДБ, описуючи систематичне жорстоке поводження з ув'язненими цієї установи [1, с. 242]. У квітні 1977 року він був знову затриманий, а в липні 1977 року суд постановив ув'язнити його у спеціальній психіатричній лікарні. Його дружина Олена (Уманець) Тереля намагалася врятувати свого чоловіка від каральної психіатрії. Вона запевняла лікарів, що її чоловік не потребує лікування в психіатричній лікарні, водночас подала скаргу до Міжнародної асоціації психіатрів. Але, незважаючи на всі зусилля дружини, у вересні 1977 року Йосип Тереля був переведений до Дніпропетровської спеціальної психіатричної лікарні. Йосип Тереля піддавався там «лікуванню» сильнодіючими наркотиками [7]. Міжнародна правозахисна організація Amnesty International визнала його «в'язнем сумління» [1, с. 242]. Тільки у 1981 р. Йосип Тереля був переведений із Дніпропетровської спецпсихлікарні до загальної лікарні в Закарпатській обл., а в 1982 р. дозволили йому повернутися до свого дому [7].

Отже, в період правління М. Хрущова та Л. Брежнєва репресії із застосуванням каральної психіатрії в політичних цілях набули великого масштабу. М. Хрущов навіть заявляв, що в СРСР немає політичних в'язнів, а є тільки психічно хворі люди і що тільки психічно хвора людина може не погодитися зі «світлими ідеями комунізму». На жаль, радянські лікарі порушили моральні принципи і клятву Гіппократа, співпрацюючи з КДБ, ставлячи вигадані діагнози дисидентам. Щодо дисидентів застосовували сильнодіючі ліки, забороняли спілкуватися з рідними та близькими, слухати радіо і читати книги, в'язні психлікарень мали менше прав, ніж в'язні у тюрмах. Каральна психіатрія руйнувала психічне і фізичне здоров'я дисидентів. Використання радянською владою каральної психіатрії порушувало абсолютно всі права людини. Каральна психіатрія – це один з найжорстокіших методів, який використовувала радянська влада, щоб в такий спосіб зламати дисидентські і правозахисні рухи. Однак, незважаючи на каральний психіатричний терор, радянській владі не вдалося зламати опозиційні переконання дисидентів щодо радянської тоталітарної системи.

Список літератури:

1. Amnesty International Annual Report 1978, s. 320
2. Brażkiewicz B. Psychiatria radziecka jako instrument walki z opozycją polityczną w latach 1918–1984, Toruń, 2004, s. 208.
3. Nasierowski T, Psychiatria polityczna w Rosji Sowieckiej do 1951 roku Instytut Psychiatrii i Neurologii, Warszawa: 1996, S. 453–470.
4. Архів управління Служби безпеки України у Львівській області. Справа № 37528-П. Том 3. Арк. 420.
5. Григоренко П., Сборник статей, издательство «Хроника», Нью-Йорк, 1977, с. 121.
6. Загальна декларація прав людини Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
7. Карасик С., Тереля Йосип Михайлович. URL: <https://museum.khpg.org/1114000951>
8. Подрабнек А., Карательная медицина, Нью-Йорк, 1979, 194 с.
9. Українська Гельсінська Група 1978–1982 рр. документи і матеріали, видавництво «Смолоскип», Торонто-Балтимор. 1983. 998 с.
10. Хроники текущих событий № 32. В психиатрических больницах, 1974. URL: <http://hts.memo.ru/>
11. Хроники текущих событий № 35. В психиатрических больницах, 1975. URL: <http://hts.memo.ru/>

Sukhoruchko V.V. SOVIET PUNITIVE PSYCHIATRY AS A TOOL TO FIGHT THE UKRAINIAN DISSIDENT MOVEMENT (1960s–1970s)

The article highlights the massive use of punitive psychiatry by the Soviet totalitarian regime in the fight against the Ukrainian dissident movement during the reigns of Nikita Khrushchev and Leonid Brezhnev. With the help of psychiatric terror, the Soviet government strove to destroy and daunt dissidents, human rights activists, and opposition-minded citizens. The leading center of Soviet penal psychiatry was the Institute named after V.Serbsky. In most regional centers, special psychiatric hospitals were created, which were involved in the penal psychiatry system. Psychiatrists became part of the Soviet repressive machine, which aimed to destroy any dissent and suppress the slightest resistance; they are known to cooperate with the repressive authorities of the Soviet Union, namely the State Security Committee (KGB). Dissidents and human rights activists were “hospitalized” under compulsion in special mental hospitals. They were subjected to “treatment” with powerful narcotic drugs that actually destroyed human health. Despite the “iron curtain”, the facts of the Soviet regime’s usage of psychiatric terror against dissidents have become known to the world community.

The usage of psychiatry by the Soviet regime for political purposes was condemned and repeatedly criticized by international psychiatric organizations and the legal organization Amnesty International. Dissidents felt the enforcement of Soviet penal psychiatry, namely: Petro Grigorenko, Zinovii Krasivskyi, Vasyl Sichko, Leonid Plyusch, Mykola Plahotniuk, Yosyp Terelya, Mykhailo Lutsik, Oleksandr Podrabnek, and many others.

The article also analyzes the laws of the USSR, which laid the foundations for penal psychiatry, and the use of the penal system on Ukrainian dissidents. Punitive psychiatry was designed not only to destroy dissidents as a phenomenon, but also to destroy the morale of dissidents and force them to cooperate with the regime. However, despite the pressure of the totalitarian regime, the dissidents did not cooperate with the regime and did not give up their beliefs.

Key words: *penal psychiatry, dissidents, human rights activists, special psychiatric hospital, Amnesty International.*